

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Системно проаналізовано основні ризики фінансової безпеки закладів вищої освіти України, зокрема: суттєве скорочення витрат на вищу освіту, недостатній загальний обсяг фінансування, низький рівень фінансової автономії і диверсифікації джерел доходів навчальних закладів, скорочення числа студентів, вивільнення частини висококваліфікованого персоналу. Запропоновано шляхи зростання фінансової стійкості та автономії закладів вищої освіти завдяки створенню власних інвестиційних фондів, залученню бізнес-сектора та грантовому фінансуванню. Розглянуто світовий досвід ефективного фінансування вищої освіти, зокрема функціонування ендавмент-фондів, а також аргументовано доцільність їх розвитку в українській системі вищої освіти.

Ключові слова: *фінансова безпека, фінансова автономія, диверсифікація фінансових ресурсів, фінансова стійкість, ендавмент.*

Постановка проблеми. Фінансова стійкість, високий рівень автономії, ефективний менеджмент, правильно організовані управлінські структури та реалізований лідерський потенціал відграють провідну роль у забезпеченні фінансової безпеки українських закладів вищої освіти на тлі євроінтеграційних процесів. Управління університетами ускладнюється такими чинниками, як зростання глобальної конкуренції закладів вищої освіти, необхідність диверсифікації напрямів розвитку задля оперативного реагування на нові запити зацікавлених сторін та зрослі потреби у фінансуванні через недостатнє забезпечення з боку держави. Отже, актуальним є аналіз методів підвищення автономії і фінансової стійкості вітчизняних закладів вищої освіти України.

Стан дослідження. Дослідженню ефективних стратегій фінансування закладів вищої освіти та аналізу їх тенденцій присвятили свої праці Б. Джонгблойд (Ben Jongbloed), Дж. Салмі (Jamil Salmi), С. Вінсент-Ланкрін (Stéphan Vincent-Lancrin), Т. Естерман (Thomas Estermann) та інші вчені й дослідники. З метою ефективного застосування стратегій і механізмів підвищення фінансової автономії та стійкості закладів вищої освіти слід зважити на соціально-економічні умови й тенденції розвитку освітньої сфери України [1; 2; 3; 4].

Метою статті є пошук ефективних механізмів зростання автономії та фінансової стійкості закладів вищої освіти України як складових їхньої фінансової безпеки.

Виклад основних положень. Значний внесок у дослідження питань ефективного менеджменту, автономії та фінансової стійкості закладів вищої освіти зробила Асоціація університетів Європи (АУЄ). З проєктів та розробок АУЄ можна виділити такі основні компоненти забезпечення фінансової стійкості закладів вищої освіти: здатність чітко визначати, розуміти та оптимізувати витратну частину своїх проєктів; можливість підтримувати достатньо диверсифіковану структуру доходів для пом'якшення ризиків і посилення автономії; наявність достатнього, надійного та сталого державного фінансування з прозорим і ефективним звітним механізмом.

Україні доволі довго після здобуття незалежності був властивий високий відносний рівень видатків на освіту. Максимальний їх обсяг становив 8,2% ВВП у 2009 р. Однак за минулі роки уряд намагається консолідувати державні фінанси, знизити частку держсектора в економіці, зокрема видатки на освіту. За таких умов за період 2012–2016 років кількість випускників закладів вищої освіти зменшилася на 202 тис. осіб – із 543,7 до 318,7 тисячі. Державне замовлення на підготовку фахівців та науково-педагогічних кадрів скоротилося з 318,8 до 241,6 тисячі. Витрати на вищу освіту у відсотках від ВВП зменшилися майже в 1,6 раза: у 2010 році вони становили 2,2%, у 2014 р. – 1,8%, у 2015 р. – 1,5%, 2016-го – 1,4% [5].

Наведена статистика свідчить про те, що українські випускники дедалі частіше відмовляються продовжувати своє навчання у вітчизняних закладах вищої освіти з огляду на певні соціальні та фінансові проблеми або орієнтуються на здобуття освіти за кордоном через неналежне фінансово-матеріальне забезпечення українських університетів (стипендії, проживання в гуртожитках, шанси отримання робочого місця після завершення навчання тощо). Приміром, кількість українців-студентів іноземних університетів станом на 2015–2016 навчальний рік становила 66 668 осіб. Серед найбажаніших для навчання країн залишаються Польща, Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Динаміка зростання числа українських студентів в іноземних закладах вищої освіти з 2009 по 2016 роки склала 176% (20% приросту у порівнянні 2015 і 2016 років, 2/3 цього приросту становлять наші співвітчизники, які навчаються в польських університетах) [6].

Виклики і загрози, які сьогодні стоять перед українськими закладами вищої освіти, обумовлені як загальноосвітними, так і вітчизняними умовами розвитку вищої освіти. До основних економічних ризиків закладів вищої освіти можна віднести фінансові, майнові та фіскальні. Ці ризики та загрози можуть призвести до значних еко-

номічних втрат, а саме – зменшення або втрати фінансових ресурсів, втрати студентів, вивільнення частини висококваліфікованого персоналу, закриття навчальних закладів.

Для українських закладів вищої освіти великою проблемою впродовж уже багатьох років залишається недостатність фінансових ресурсів та недоліки у структурі фінансування. Мізерні обсяги фінансування є серйозним ризиком для нормального функціонування та інноваційного розвитку закладу вищої освіти. Варто зазначити, що проблеми браку коштів для фінансування вищих навчальних закладів відчувають не лише країни, які розвиваються, але й розвинуті країни світу. Останні активно сприяють диверсифікації джерел фінансування та активному залученню інших суб'єктів, окрім держави, до забезпечення потреб закладів вищої освіти.

З метою адаптації світового досвіду щодо фінансування закладів вищої освіти, стимулювання участі бізнесу у фінансуванні освітньої та дослідницької діяльності, а також зменшення фінансового навантаження споживачів освітніх послуг було прийнято низку нововведень у Законі України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 року (28 вересня 2017 року набрала чинності нова версія Закону «Про вищу освіту») [7]. Зокрема, кожен заклад вищої освіти отримав право впроваджувати власні освітні та наукові програми, а також відкривати власні рахунки, отримувати кредити, розпоряджатися майном та землею, засновувати наукові парки та підприємства, що займаються наукою чи інноваціями. Законом гарантовано цільове фінансування наукових розробок в університетах зі статусом національного або дослідницького. Зазначені зміни значно розширили академічну, фінансову та господарську автономію закладів вищої освіти, а також прозорість їхньої діяльності. Університети повинні використовувати створені сприятливі передумови і законодавчу базу для зміцнення фінансової безпеки шляхом використання нових механізмів ефективного фінансування, зокрема інституту ендавменту, який успішно функціонує у багатьох розвинутих країнах світу.

Інститут ендавменту передбачає створення благодійних фондів при закладах вищої освіти. В провідних країнах світу такі фонди зазвичай управляються керуючими компаніями за принципом прозорого використання коштів, що дає змогу освітнім закладам отримувати додаткові джерела фінансування. Основний капітал вкладають у різні проекти та цінні папери, а відсотки навчальні заклади використовують на власні цілі, такі як оновлення інфраструктури, матеріальне заохочення студентів і викладачів тощо.

Варто зазначити, що практика ендавменту уже приходиться в Україну і вітчизняні університети почали засновувати подібні фонди.

Скажімо, у жовтні 2012 року за ініціативою дирекції Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка розпочався процес формування ендавмент-фонду Інституту міжнародних відносин – Благодійної організації «Фонд розвитку Інституту міжнародних відносин». Метою фонду є забезпечення фінансової стабільності цього інституту та незалежності від економічних і суспільних коливань, тобто підвищення фінансової безпеки навчального закладу. Нині розмір фонду становить 485 278 грн та об'єднує фінансову допомогу 33 благодійників [8]. Відсотки фонду спрямовуються на розвиток інфраструктури навчального закладу, виплату премій викладачам, допомогу у навчанні студентам, аспірантам і стажерам, заснування й надання грантів, проведення майстер-класів, організацію співпраці інституту з навчальними закладами інших країн.

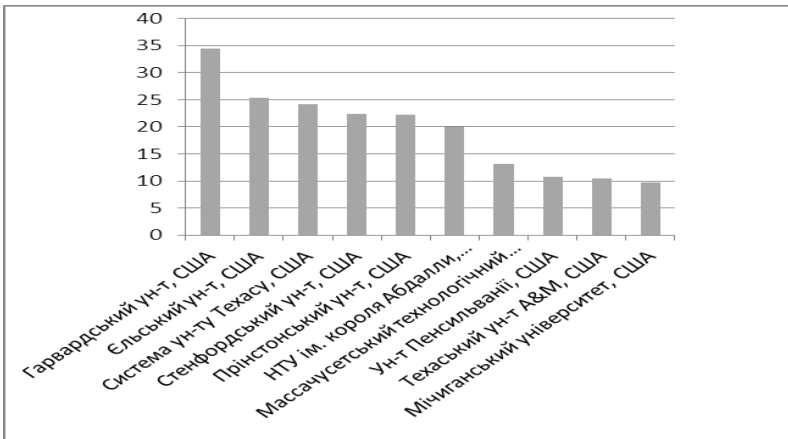
29 січня 2014 року було зареєстровано ендавмент «Фонд розвитку банківської освіти та науки» при Університеті банківської справи НБУ, мета якого – підтримка розвитку наукового та освітнього потенціалу української банківської системи, зокрема підтримка талановитих і перспективних студентів, грантове фінансування наукових досліджень, фінансування інвестиційних проектів [9].

Успішно застосовується практика ендавменту Національним університетом «Києво-Могилянська Академія». До речі, при цьому навчальному закладі ефективно функціонує декілька ендавмент-фондів [10]. Наприклад, у 2016 році Міжнародним Благодійним Фондом Відродження Києво-Могилянської Академії було засновано ендавмент-фонд у Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» – Іменний Фонд Кіндрата для підтримки досліджень у галузі історії та підтримки наукових досліджень у НаУКМА. У вересні 2016 року Фондом отримана благодійна допомога в розмірі 146 193,40 дол. США з метою підтримки вивчення історії Києво-Могилянської академії в часи її існування та розвитку, підтримки студентів, викладачів і дослідників з Києво-Могилянської академії у дослідженнях в галузі історії України від найдавніших часів до сьогодення [11]. Такий самий фонд – Іменний Фонд Мирослави Іванців Міжнародного Благодійного Фонду Відродження Києво-Могилянської академії для підтримки досліджень у 2016 році отримав благодійну допомогу в розмірі 99 046,57 дол. США [12].

Незважаючи на початок розвитку ендавмент-фондів в Україні, темпи зростання кількості таких фондів залишаються дуже низькими. Вітчизняні заклади вищої освіти стикаються з проблемами в соціально-економічній і законодавчій сферах на шляху до розвитку ендавмент-фондів. Стримуючими економічними чинниками є: недостатня

прозорість формування та використання ендавмент-фондів; недостатньо налагоджений механізм залучення потенційних донорів та меценатів до практики ендавменту; низький рівень доходів населення України, який не сприяє донорській діяльності; низька поінформованість студентської та викладацької аудиторії щодо співпраці благодійників із закладами вищої освіти – надання стипендій, фінансування науково-дослідних робіт тощо.

З метою підвищення фінансової безпеки вітчизняним закладам вищої освіти доцільно розвивати практику ендавменту, адже успішне функціонування таких фондів у розвинутих країнах при найкращих світових університетах засвідчило їхню ефективність у забезпеченні стабільності та активнішої участі в питаннях фінансування. На рис. 1 нами наведено дані про розмір ендавмент-фондів у найбільших університетах світу станом на серпень 2017 року.



- Розмір ендавменту в млрд дол. США

Рис. 1. Рейтинг найбільших університетів світу за розміром ендавменту [13]

Інвестиційний дохід від ендавмент-фондів цих університетів залежить від обраної інвестиційної стратегії і стану фінансового ринку, однак, як правило, зарубіжні університети дотримуються чітких правил використання прибутку для сталого надходження коштів. Така стабільність виступає запорукою реалізації програм і проєктів університету, оновлення його приміщень та устаткування, що підвищує рівень

фінансової безпеки навчальних закладів. Ендавмент-фонди також швидко і точно реагують на зміни в демографічній ситуації, соціальному статусі студентів і доходах громадян, що є важливим в умовах скорочення державного фінансування вищої освіти. Ендавмент-фонди у сучасному розумінні цього поняття з'явилися у Великій Британії, але, як видно з нашого аналізу на рисунку 1, лева частина найбільших ендавмент-фондів світу розташована в США.

Провідні університети світу забезпечують істотну частку знижок, відтермінувань у сплаті за навчання, а також стипендій коштами ендавменту. Також за допомогою ендавмент-фондів навчальні заклади фінансують свої кафедри та адміністративні відділи, надають стипендії та фінансову підтримку викладачам і дослідникам, фінансують інновації. Завдяки надходженням з ендавменту популярні світові університети отримують можливості для побудови нових наукових лабораторій, проведення високотехнологічних досліджень і розширення своєї діяльності. Структуру витрат ендавмент-фондів провідних університетів США наведено на рис. 2.



Рис. 2. Структура витрат ендавмент-фондів університетів

[14, с. 9; 15; 16, с. 18; 17].

Розвиток ендавмент-фондів при українських навчальних закладах зміцнюватиме фінансову безпеку ще й з огляду на їхню здатність запобігати корупції, розкраданню фінансових та нефінансових ресурсів чи використанню їх задля власної вигоди представниками керівництва. Ендавмент-фонди характеризуються прозорістю використання коштів, відкритим доступом до фінансових звітностей і контролем з боку суспільства та професійних фінансових посередників у розрізі застосування їх ресурсів. Окрім цього, сам механізм ендавменту забезпечує недоторканність коштів благодійників та користь навчальному закладу впродовж тривалого періоду. Тож в Україні слід поширювати практику ендавменту шляхом створення сприятливих умов для розвитку таких фондів, залучення якомога більшої кількості донорів і благодійників, надання навчальним закладам більшої автономії в науковій, освітній та господарській діяльності, формування відповідної інституційної інфраструктури для ефективного створення і функціонування ендавмент-фондів, а також впровадження ефективної системи моніторингу і контролю з метою забезпечення публічного та відкритого доступу до фінансової звітності щодо використання прибутку від таких сталих фондів.

Реформування вищої освіти, яке розпочалося три роки тому, також упровадило так зване адресне розміщення державного замовлення, яке діє за принципом «бюджетне місце за студентом» – абітурієнт, котрий через участь у національному конкурсі отримує право здобувати вищу освіту за державні кошти, приймає рішення про те, в якому закладі вищої освіти навчатися, і забезпечується бюджетним місцем. Згідно з новим Законом, у процесі визначення обсягу бюджетних місць на підготовку бакалаврів має враховуватися кількість абітурієнтів із найвищими конкурсними балами.

Обсяги бюджетних замовлень на магістерські програми залежать від кількісних критеріїв, таких як популярність певних магістерських програм закладу вищої освіти, чисельність іноземних студентів, наявність публікацій у визнаних МОН наукометричних базах, а університетів – у міжнародних рейтингах. Ці важливі структурні зміни в механізмах розподілу фінансування, з одного боку, стимулюють конкуренцію в питаннях доступу до ресурсів, а з іншого, несуть у собі ризики і загрози для фінансової безпеки. Зниження кількості студентів і державного замовлення у менш популярних закладах вищої освіти загрожує втратою ресурсів, необхідних для їх нормального функціонування, розвитку і підвищення якості освітніх послуг. Таким чином, навчальним закладам слід впроваджувати нові ефективні механізми фінансування і розподілу фінансових ресурсів.

Висновки. Основними складовими зростання фінансової стійкості закладів вищої освіти України є здатність підтримувати достатньо диверсифіковану структуру доходів задля пом'якшення ризиків та посилення автономії, здатність чітко розуміти та оптимізувати витратну частину своїх проектів, ефективність впровадження новітніх механізмів і змін з огляду на успішні світові тенденції розвитку освітньої сфери. Українським закладам вищої освіти слід розвивати механізми ефективного фінансування і зростання фінансової автономії шляхом активного залучення бізнес-сектора, створення власних інвестиційних ендавмент-фондів та залучення грантового фінансування. Стимули для розвитку закладів вищої освіти також залежать від загальної економічної політики держави. Це стосується подальшої демонополізації освітньої сфери, створення умов, за яких інновації й зростання продуктивності забезпечуватимуть вищі прибутки, ніж політичні зв'язки, преференції та статус.

1. Jongbloed B. Funding Higher Education: A View across Europe. The University of Twente Netherland, 2010. 35 p. URL: https://uniko.ac.at/modules/download.php?key=4488_DE_O&cs=8E8B.

2. Salmi J. Scenarios for Financial Sustainability of Tertiary Education. Higher Education to 2030. Volume 2: Globalisation. OECD, 2009. P. 285–323. URL: <http://www.mfdps.si/Files/Knjiznica/higher%20educational%202030%20OECD.pdf>

3. Vincent-Lancrin St. Finance and Provision in Higher Education: A Shift from Public to Private Higher Education to 2030. Volume 2: Globalisation. OECD, 2009. P. 259–285. URL: <http://www.mfdps.si/Files/Knjiznica/higher%20educational%202030%20OECD.pdf>

4. Estermann T. Trends in University Funding in Europe. Stellenbosch: European University Association, 2017. Governance, Funding and Public Policy Development. 18 p. URL: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/2017...>

5. Освітня галузь України: аналіз тенденцій, нововведень і перспектив / ГО «Публічний аудит», 2017. URL: <http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/osvitnya-galuz-v-ukrayini-analiz-tendentsij-novovveden-i-perspektiv/>

6. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. К.: Аналітичний Центр CEDOS, 2017. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy>

7. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/155618>

8. Офіційний сайт ендавмент-фонду Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://iirfund.org/about/history/>

9. Офіційна сторінка ендавмент-фонду «Фонд розвитку банківської освіти та науки» при Університеті банківської справи НБУ. URL: <http://www.libs.ubs.edu.ua/index.php/ua/fond-rozvytku/356-pro-nas/1059-pro-nas.html>

10. Офіційна сторінка Іменних Фондів при Національному університеті «Києво-Могилянська академія». URL: http://endowment.ukma.edu.ua/index.php?option=com_content&task=section&id=4&Itemid=28

11. Офіційна сторінка Іменного Фонду Кіндрата для підтримки досліджень в галузі історії Міжнародного Благодійного Фонду Відродження Києво-Могилянської академії. URL: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/science/doslidzhennya/318-donate/projectsdone/2946-fond-kindrata-doslidzhen-istorii>

12. Офіційна сторінка Іменного Фонду Мирослави Іванців Міжнародного Благодійного Фонду Відродження Києво-Могилянської академії для підтримки досліджень. URL: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/abiturientu/318-donate/projectsdone/2945-fond-ivantsiv>

13. The 100 Richest Universities: Their Generosity and Commitment to Research 2017 / The Best Schools Official Site. URL: <https://thebestschools.org/features/richest-universities-endowments-generosity-research/>

14. General Fund Budget Tutorial Snapshot. Michigan, MI: University of Michigan, 2016. URL: <https://publicaffairs.vpcomm.umich.edu/key-issues/tuition/general-fund-budget-tutorial/>

15. Endowment Information Release of the Office of the Chief Financial Officer. Lubbock, TX: Texas Tech University System, 2016. URL: <https://www.texastech.edu/offices/cfo/endowments.php>

16. Yale Financial Report 2016–2017. New Haven, CT: Yale University, 2017. URL: <https://your.yale.edu/sites/default/files/files/2016-2017YaleFinancia>

17. The Penn Office of Investments Research. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania, 2017. URL: <http://www.investments.upenn.edu/about-us>

Kogut A. I. Financial security of higher education institutions: world tendencies and ukrainian realities

The article systematically analyzes the main risks to the financial security of institutions of higher education in Ukraine in the current conditions, in particular significant reduction of the state expenses for higher education, insufficient overall financing, insufficient level of financial autonomy and diversification of educational institutions' sources of income, reduction of the number of students, and resigning of highly qualified personnel. The ways of increasing financial stability and autonomy of higher educational institutions through the creation of own investment funds, involvement of the business sector and grant financing are proposed. The world experience of effective financing of higher education, including the functioning of the endowment funds, has been analyzed. The development of the endowment funds at Ukrainian educational institutions will strengthen financial security through the accumulation of funds for the implementation of necessary university programs and projects, renovation of its premises and equipment, the availability of embedded mechanisms for preventing corruption, theft of financial and non-financial resources, or their usage for the own benefit by management. The expediency of the development of the endowment practice in the Ukrainian system of higher education and the conditions under which innovation and productivity growth will provide higher returns than political connections, preferences and status have been reasoned.

Key words: financial security, financial autonomy, diversification of financial resources, financial stability, endowment.

Стаття надійшла 22 травня 2018 р.